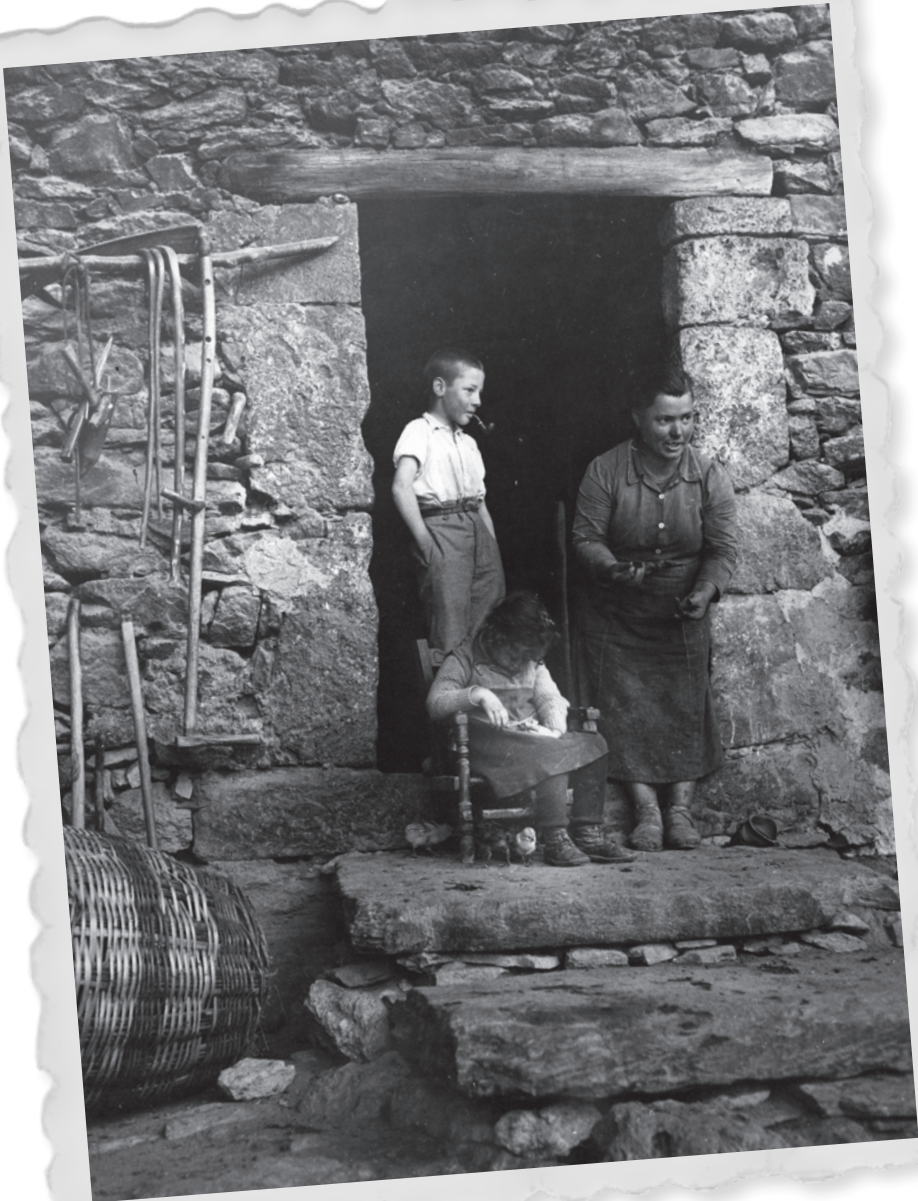

Paisatge i conflicte social: coves, refugis i trinxeres

a cura de
Bàrbara Duran Bordoy
M. Magdalena Gelabert i Miró
Caterina Valriu Llinàs

Grup d'Estudis Etnopoètics

Societat Catalana de Llengua i Literatura
IEC

GRUP D'ESTUDIS ETNOPOÈTICS
Societat Catalana de Llengua i Literatura
filial de l'Institut d'Estudis Catalans

**PAISATGE I CONFLICTE SOCIAL:
COVES, REFUGIS I TRINXERES**

a cura de

Bàrbara Duran Bordoy
M. Magdalena Gelabert i Miró
Caterina Valriu Llinàs

La Vall d'Uixó, 2019

© 2019, dels autors dels articles
© Grup d'Estudis Etnopoètics de la Societat Catalana de Llengua i Literatura,
filial de l'Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició
Primera edició: setembre 2019
Maquetació i disseny coberta: TRENCATIMONS Editors
C/ Nules 14
12600 La Vall d'Uixó
caixadelsvents@gmail.com

ISBN: 978-84-9965-490-4
Dipòsit Legal: B 22572-2019

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del copyright, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

XIV Trobada del Grup d'Estudis Etnopoètics

**PAISATGE I CONFLICTE SOCIAL:
COVES, REFUGIS I TRINXERES**

© Nélio Navarro / TRENCAITIMONS Editors

La Vall d'Uixó,
16 i 17 de novembre del 2018
Centre Social Les Llimeres i
Centre Cultural Palau de Vivel

COVES I LLEGENDES: A PROPÒSIT DE LES CAVITATS SUBTERRÀNIES EN LA NARRATIVA POPULAR VALENCIANA¹

Joan Borja i Sanz
Universitat d'Alacant

Des d'antic, les cavitats subterrànies han estat assumides i interioritzades per la condició humana com a llocs especials i singulars que, a més de funcions pragmàtiques com les de refugi, corral, amagatall o habitatge, han assumit també funcions màgiques, fantàstiques, meravelloses o simbòliques. D'aquesta manera, cavernes, grutes i coves —no importa si reals o imaginades— apareixen, amb una notabilíssima recurrència, com a espais protagonistes en la narrativa popular. No hi és cap excepció el cas del llegendari valencià, en què la geografia marina i muntanyenca, amb una notabilíssima abundància de coves i avencs, ha inspirat un extens repertori de relats populars a propòsit de cavitats subterrànies que han arrelat en l'imaginari compartit.

1. *Biterna*

Ja cap al 1460, mentre Joanot Matorell començava a escriure el seu *Tirant lo Blanc*, un altre valencià, Jaume Roig, componia en l'*Espill o Llibre de les dones* uns curiosíssims versos sobre la figura de les bruixes. En aquests versos no solament podem documentar la sabuda referència dels unguents amb què aquestes dones màgiques s'untaven la pell per volar,² sinó també la celebració de celebracions festives i hedonistes, a la manera d'aquelarres; i la persecució de tals pràctiques amb processos i sentències impietoses que condemnaven aquestes dones a morir cremades a la foguera:

Ab cert greix fus,	
com diu la gent,	se fan unguent
e bruixes tornen;	en la nit bornen,
moltes s'apleguen,	de Déu reneguen,
un bók adoren,	totes honoren
la llur caverna	qui's diu Biterna,
mengen e beven;	après se lleven,
per l'aire volen,	entren on volen
sens obrir portes.	Moltes n'han mortes,
en foc cremades,	sentenciades
ab bons processos	per tals excessos (Roig 1460: 145)

1 Aquest article s'emmarca en una línia d'investigació que ha rebut finançament del Ministeri de Ciència, Innovació i Universitats a través del projecte PGC2018-093993-B-I00 (MCIU/AEI/FEDER, UE).

2 Vegeu en Borja (2018) una aproximació al fet que les bruixes vernacles tenen, en aquests misteriosos unguents, la clau i el secret de la seua prodigiosa capacitat per a enlairar-se i volar, i també una explicació racional per a aquesta circumstància. Entre altres referències, s'hi documenten escenes de bruixes que s'apliquen unguents sobre la pell, per a volar, en «L'albarder de Cocentaina», d'Enric Valor (1976: 155-173); «El sabater i la seua muller», de Sara Llorens (Borja 2016: 88-89); «Un aprenent de bruixot», de Francesc Martínez i Martínez (1912: 152-156).

Aquest passatge de l'*Espill* de Roig constitueix també una preciosa documentació de Biterna: la suposada caverna on les bruixes «mengen e beven»³ i «per l'aire volen», etc. Així doncs, Biterna seria una caverna fantàstica on, d'acord amb l'imaginari popular medieval, les bruixes s'ajunten a celebrar els seus descreguts rituals del pecat, la màgia, la vida i l'excés. Fet i fet, la *Gran enciclopèdia catalana* dona entrada a aquest topònim, Biterna, amb aquesta definició:

Indret imaginari on, segons una creença medieval estesa als Països Catalans, es reunien les bruixes per renegar Déu i adorar el dimoni, que hi havia de comparèixer en forma de boc de Biterna.

I també en el *Diccionari català-valencià-balear* hi ha una entrada per a aquest topònim antic i fantàstic, que és descrit de la manera següent:

Cova o altre lloc on es reunien les bruixes, segons creença medieval, per renegar de Déu i adorar el dimoni que hi compareixia en forma de boc.⁴

2. La cova de la Senyora de les Illes a l'illa del Lango

Igualment, en el *Tirant lo Blanc*, una de les poques concessions que Martorell concedeix a la narrativa popular meravellosa —enmig del celebrat to de realisme que predomina en la novel·la de cavalleries—, l'episodi d'Espèrcius a l'illa del Lango, amb el rocambolesc desencantament de la Senyora de les Illes,⁵ té lloc en una cova. Perquè és precisament a la cova on viu la donzella encantada amb forma de drac on aquesta es mostra amb forma humana (juntament amb el tresor que conserva) al segon dels cavallers que ha provat de desencantar-la:

si cavaller no sou, no podeu ésser senyor de mi, mas tornau-vos-ne a vostres companys e feu-vos cavaller, e jo demà de matí estaré ací fora de la cova e iré-us a l'encontre, e vós veniu-me a besar en la boca, e no tingau dubte negú, que jo no us faré negun mal, jatsia que a vós jo em demostraré molt fera de veure; car jo só tala com me veu, mas per encantació

3 Impossible no posar en relació aquesta concepció de la festa i l'aquelarre de les bruixes amb una expressió idiomàtica valenciana que encara ara es fa servir per a descriure una situació hedonista de celebració: «Menjar, beure i no creure!»

4 En aquesta entrada, de més a més, es reproduïx un fragment del *Llibre d'ordinacions de la vall d'Àneu*, també del segle XV, en què podem llegir: «Primerament stablim e ordonam si d'aquí avant serà atrobat que hom o fembra de la dita vall vaga ab les bruxes de nit al boch de Biterna e aquel farà homenatge, prenentlo per senyor, renegant lo nom de Déu, e no res meyns que pomarà o matarà infants petits de nit o de dia e darà gatirrons o buxols e axí mateyx darà metzines, que tal hom o fembra qui semblants delictes cometrà perda lo cors, e tots sos béns, axí setis com mobles, sien confiscats al senyor... Item més, stablim e ordonam que si ere cars que lo delat no confesàs sino de anar al boch de Biterna per fer lo dit homenatge e renegar lo nom de Déu e pendre per senyor lo dit boch, que aytal cometent semblant cars perde cors e béns segons en lo capitol primer se contén», Privilegis de la Vall d'Àneu (Priv. Ordin. Valls Pir. 260-261).

5 Vegeu una anàlisi etnopoètica d'aquest episodi en Borja 2014: 77-101.

jo em demostre drac. E si vós me basau, vós haureu tot aquest tresor e sereu mon marit e senyor d'aquestes illes. (*Tirant lo Blanc*, capítol CDX)

I serà també dins d'aquesta cova on Espèrcius l'anirà a trobar, i on es produirà l'extrafolari desencantament:

ell se senyà e comanà's Déu e entrà dins la cova tant com la claror li durà; e aquí ell llançà un gran crit perquè lo drac loís.

Com lo drac senti la veu de l'home ixqué ab molt gran brogit. Lo cavaller, qui senti la gran remor que lo drac portava, hagué grandíssima temor, e agenollà's en terra dient moltes bones oracions. E com lo drac li fon de prop e ell lo véu de tan lletja figura, estigué fora de si mateix e tancà los ulls per ço que la vista no li pogué comportar de veure, e no es mogué poc ni molt, car en tal punt era que més era mort que viu.

E lo drac que véu que l'home no es movia, ans estava esperant, molt gentilment e suau s'acostà a ell e besà'l en la boca; e lo cavaller caigué en terra esmortit, e lo drac de continent se tornà una bellíssima donzella, qui el pres en la sua falda e començà-li a fregar los polsos, e dix-li semblants per paraules:

—Cavaller virtuos, no hajau temor de res e obriu los ulls e veureu quant bé vos està aparellat. E lo cavaller Espèrcius estec per espai d'una hora esmortit e fora de tot record. E la gentil dama, incessantment fregant-li los polsos e basant-lo per fer-lo retornar. Aprés, passada l'hora, ell cobrà l'esperit e obrí los ulls e véu la donzella de tan grandíssima bellesa, qui el besava molt sovint, pres molt gran esforç en si e dreçà's, e ab esforçada veu dix paraules de semblant estil. (*Tirant lo Blanc*, capítol CDX)

3. La cova de l'Ocre, a l'Albir

Talment la Senyora de les Illes al seu cau del Lango, en una cova de la serra de l'Albir (la Marina Baixa) viu —segons la llegenda «Pere Joan i la princesa encantada a la cova o mina d'Ocre» (Borja 2005: 50-53)— una princesa encantada, amb forma de «serp gran, lletja i temible». Aquesta princesa, no obstant això, es presenta a Pere Joan —com la Senyora de les Illes al segon dels desafortunats cavallers de l'episodi tirantià— amb forma de «dona bellíssima». Li explica que per a trencar l'encanteri (i aconseguir «sort, honor i fortuna») ha de sostenir tres trossos de pa beneït: un a cada mà i el tercer a la boca. Li adverteix al pastor «que vaja amb compte de no tenir por, perquè tindrà una altra aparença». A l'hora de la veritat, «com que és un fesol cuitós, comencen a desfermar-se-li els nervis». I quan la serp, agafats els pans de les mans, li vol prendre el pa de la boca, el pànic el fa fugir. «La serp, aleshores, adopta figura de princesa, el recrimina amb la força dels qui se saben traïts i li llança un malefici de dissort».

4. La cova de l'Àguila, a Xodos

També al terme de Xodos (l'Alcalatén) podem documentar una cova llegendària. Es tracta de la cova de l'Àguila, on, segons Francesc Gisbert (2008: 174), un bou protegeix el sabut tresor. Segons la tradició, la bèstia pot ser desencantada només la nit de Sant Joan si un heroi aconseguix clavar-li una agulla al llom.

5. *La cova del Pare Pere, al Montgó*

Fra Pere Esteve, un jove que vivia amb els pares en una caseta al Montgó, va ser acollit pel frares d'un convent quan un incendi el va deixar orfe i desvalgut. Com que se n'enyorava, del Montgó, va abandonar el convent i va excavar una cova llegendària a la vora d'on havia estat sa casa (Borja 2005: 24-25).

6. *Segària la rica*

De la serra de Segària, a la Marina Alta, se'n diu «Segària la rica». Segons la corresponent llegenda, els moriscos, abans de ser expulsats l'any 1609, haurien amagat en un avenc d'aquesta muntanya un gran tresor —amb l'esperança que un dia hi podrien tornar per recuperar els béns perduts (Borja 2005: 26-27).

7. *La cova de les Calaveres, a Benidoleig*

L'any 1611, a penes un parell d'anys després de l'expulsió dels moriscos, es va publicar el segon volum de la *Década* de Gaspar Escolano. I ja s'hi feia esment de la suposada existència, en una cova de Benidoleig —l'actual cova de les Calaveres—, d'un tresor encantat del temps dels moros. Segons la llegenda recollida per l'eclesiàstic i historiador valencià, dos moriscos tenien un llibre de memòries que explicava la manera de desencantar el tresor d'aquesta cova i van proposar a dos cristians anar a buscar-lo. Segons les secretes instruccions d'aquest llibre de memòries, calia un gat sense cap pèl negre; a mitjan cova havien de llegir un conjur màgic i cremar apòzemes i olors; i, finalment, arribats a l'estança del tresor, havien d'abocar el gat damunt del tresor per evitar que el gegant negre que el custodiava els colpejara amb una maça:

Con esta instruccion entraron a la media noche los quatro con achas encendidas: pero de que llegaron a cierto puesto, se les paro delante una mujer vestida de Morisca, hilando: y buelta al Morisco que los guiaua, con ayrado semblante, le dixo en Algarauia: enemigos de Atla, para que tratais de dar el tesoro a enemigos vuestros? No por eso perdieron punto de animo los deuotos del, antes con la vision de la fantasma les crecio mas, pues quedaua confirmado por su dicho, que le hauia en la cueua: y continuando su empresa, hizieron a la metad del camino los perfumes al idolo de la cudicia: y passando adelante, dieron en vna quadra grande, en cuyo suelo vieron tres montones, es a saber, de oro, plata, y perlas. Y delante por guarda vn feroz i espantoso Negro, com vna maça leuantada en la mano, como amenazando de descargarla en el que se atreuiera a llegar. Repararon vn poco los quatro de oros por miedo de los bastos: pero certificados por todas aquellas visiones de lo que venian buscando, hizieron la ceremonia de arrojar el gato: y el Negro se abaxò por el, y se les boluio a tirar, con vn ademan de desprecio, por no tener la condicion requisita del pelo todo blanco. Mientras los tres quedaron absortos de hauer errado el lance, el quarto alargò la mano, y empuñò oro y perlas, lo que pudo, sin echarlo de ver los compañeros: y perdidas las esperanças deieron la buelta para salirse; pero hallaron cerrada la boca de la cueua. Aduirtio vno de los Moriscos la causa i dixo; sin duda que alguno de los quatro lleua algo del thesoro hurtado; y sino lo restituye, pereceremos todos. Confessò el ladron de plano, y hauiendo buuelto a echarlo en el monton, se les abrio la cueua; y salieron tan espantados, que purgaron de aquella vez toda la hidropesia de solicitar thesoros.

8. *Coves marineres (I): la cova dels Coloms, la cova de la Dona i la cova del Frare*
A la badia d'Altea i la serra de l'Albir podem localitzar tres coves marines —la cova dels Coloms, al morro Toix; la cova del Frare, a l'Olla, a tocar de la cala del Soio;⁶ i la cova de la Dona, als peus dels penya-segats de la serra de l'Albir— que comparteixen el fet d'haver inspirat sengles llegendes (Martínez 1927: 63-73; Martínez 1927: 83-89; Martínez 1929: 137-144; Martínez 1947: 257-265 i 278-289; Borja 2005: 42-44 i 49-50) amb un atribut comú: el fet de servir de refugi i salvament als protagonistes respectius.⁷

9. *Coves marineres (II): la cova del Llop Marí, al Campello, Tabarca i Xàbia*
Tant al Campello com a l'illa de Tabarca podem documentar un topònim coincident: la cova del Llop Marí. A un i l'altre lloc es vincula el motiu llegendari de l'existència d'un últim —misteriós i fantàstic— llop marí (Borja 2005: 93-94 i 104). Aquest motiu de la cova amb l'últim llop marí també és present en el relat popular de Xàbia que Pepa Guardiola literaturitza en «La pesquera del Sòl del Barranc i la cova del Llop Marí» (Guardiola 2016, 215-219).

10. *La cova del Penyal del Diví, a Sella*
En aquesta cova hauria trobat el Tio Ginés, de Sella, el tresor que uns moros haurien vingut a buscar amb l'ajuda d'un plànol antic, conservat a l'Àfrica des del temps en què els moriscos valencians van ser expulsats: precisament aquests moriscos, abans d'anar-se'n, serien els qui hi haurien amagat el tresor protagonista de la narració (Ruiz i Mateo 1965: 101-108; Martínez Llorens 1987: 137-140; Borja 2005: 78-80).

11. *La cova del Miracle del Mocadoret a Sant Vicent del Raspeig*
En la versió del famós «Miracle del Mocadoret» que Joaquim González Caturla recull a Sant Vicent del Raspeig (l'Alacantí), la gent abandonà l'església per tal de seguir el mocador miraculós fora del poble, fins a una cova que tots pensaven que era deshabitada. Quan entren dins d'aquesta cova hi troben un vell gitat a terra, a punt de morir-se de fam (González Caturla 1985: 145-148; Borja 2005: 112).

12. *Cavall de foc sobre Santa Llúcia: el dimoni a Ibi*
Des que un home foraster ha arribat a Ibi, s'esdevenen fets estranys: desapareixen animals i riquets. Un llaurador segueix aquell desconegut i descobreix que aquest

⁶ Aquesta cova ha desaparegut per efecte de l'erosió i l'ensulsiada de la porció de platja fòssil on s'havia format.

⁷ En el cas de la cova del Frare, el cadàver del germà mort: «Una nit de pesca a la Illeta, enmig d'una inesperada turmenta, els germans es barallen per l'amor de la bella Bajoan. El Frare malfereix son germà —un colp tan greu que es pensa que l'ha mort—, i desesperat es llança a la mar embravida. Les ones l'envesteixen contra les penyes de Cap Negret. Al sendemà, el cos del Frare va aparèixer mort a la cova. I deien que, durant anys, als mariners que hi passaven, se'ls apareixia un donyet amb l'alçada d'un xic de dotze anys, vestit de frare, fent bots nerviosos i estranys, i allargant els braços amb els dits índex estirats cap a ells com si volguera punxar-los» (Borja 2005: 49).

home —en realitat, el diable en persona!— té tancats en una cova tots els animals i els xiquets desapareguts. Quan el persegueixen i l'envolten, al cim de Santa Llúcia, aquest fuig cel amunt cavalcant un cavall de foc (Borja 2005: 138-139).

13. *La Quarantamaula, a Tibi*

Un pastor que s'havia refugiat en una cova, hi va escoltar una volta la Quarantamaula. Fugint tan de pressa com les cames li anaven, va arribar a la pedania del Clot (Borja 2005: 142-143).

14. *La cova dels Plantadets, a Tibi*

Els pastors de Tibi mai no volien refugiar-se en aquella cova, per tal com creien que qui ho feia es tornava boig i acabava penjant-se (Borja 2005: 143).

15. *La cova del Lladre, a les Canyades d'en Cirus, de Monòver*

La cova del Lladre es troba al barranc de l'Hora, a la serra de Salines. Hi vivia una serp que paralitzava els animals. Aquella serp, que diuen si era el mateix dimoni, va fer que hi quedaren presoneres les ànimes de tres germans (Borja 2005: 165).

16. *Coves de Jaume el Barbut*

Jaume el Barbut, bandoler llegendari, va viure durant anys a Crevillent, a l'Àngel, en una cova. També, a temporades, al Castell Vell, en una cova que hi ha enfront del racó de la Palmereta (Borja 2005: 165-168).

17. *La cova de l'Encant, a Petrer*

La serra del Cavall presenta un forat que es veu des de Petrer: és la cova de l'Encant. Diuen que qui hi ha entrat s'ha perdut i no n'ha eixit mai. També diuen que els qui han passat de nit a prop d'aquesta cova han vist dins llums i hi han sentit com sospirs (Borja 2005: 171-172).

18. *La cova del Manco Calderon, bandoler de Cocentaina*

El Manco Calderon, bandoler mític de Cocentaina, vivia en una cova al capdamunt del Montcabrer (Borja 2005: 181-183).

19. *La cova de l'Or, al Benicadell*

A la llum de la lluna s'apareixen al Benicadell set peces d'or. Però qui les vulga buscar ha d'anar amb compte: una serp que viu vora el riu puja a custodiar el tresor i converteix en vidre tots els qui mira als ulls. A la cova de l'Or és on descansa i es recupera aquesta serp (Borja 2005: 185).

20. *La cova dels lladres d'«El gat del molí i els seus companys»*

En la versió valenciana que Sara Llorens recopila del tipus ATU 130 («The ani-

mals in Night Quarters», també conegut com «Bremen Town Musicians»), «El gat del molí i els seus companys», els animals viatgers (un gat, un borrego, un porc, una vaca, un gall i un ànec) entren a dormir dins d'una cova on, precisament, resulta que vivia una colla de lladres (Borja 2016: 103-108).

21. *Cova de galapanes*

També en el relat recopilat per Sara Llorens «El perquè d'un adagi castellà» podem documentar que: «En un poble de la província d'Alacant hi ha unes muntanyes molt solitàries i poblades d'arbres i maleses; i en el racó més amagat hi ha una cova de *galapanes* (lladres).» (Borja 2016: 128).

22. *Els esquiladers*

Especialment curiosos, en el citat llegendari alacantí de Sara Llorens, són els *esquiladers*: «uns esperits, nanos com xicotets, que van sempre esquilats, i porten un barretet roig». Viuen en els avencs del Collet de Sacos. No tenen dones. Son molt rics, i tempen l'ambició dels humans. Al qui no es deixa temptar el fan ric: però a l'ambiciós se l'emporten a les profunditats de llurs estatges i ja no veu mai més la llum del sol. Les mares fan por a llurs infants dient-los-hi que si no fan bondat els esquiladers vindran a emportar-se'ls.

Aquests esquiladers que viuen en un inframon subterrani, dins d'avencs, ixen a la superfície a boquet de nit, per Sant Joan. Si la persona que els troba es deixa emportar per l'ambició, «se la enduen als avencs, i ja mai més ningú en sab res.» (Borja 2016: 87).

23. *La veu del cau*

Sense abandonar les *Llegendes alacantines* de Sara Llorens, podem documentar en el relat «La veu del cau» (Borja 2016: 88) que un caçador, el Dijous Sant, cap al vespre, pel forat d'un cau on se li havia ficat el conill que perseguia, va escoltar una veu misteriosa que deia: «No facis morrets ni dentetes que la furgo-murgo no eixirà.». La senyora Sara Llorens explica i interroga:

Això era al Tossal de l'Agre (terme de Bolulla —Alacant—) en el que hi ha tants forats on hi viuen els Esquiladers.

Qué de qui era la veu?... No es pod dir. Qui ho sab del cert?» (Borja 2016: 88)

24. *La cova de la Pinta*

A Callosa d'en Sarrià hi ha la cova de la Pinta. Segons el folklorista Adolf Salvà, en aquesta cova vivia «la *senyora Pinta*», que «ne portava una molt gran enganxada al monyo», i es dedicava a espantar tots els qui s'hi apropaven. L'estudiós callosí escribia en *De la marina i muntanya*:

Conten que una jove anava al Pouador a portar aigua i li va eixir al pas esta dona, qui li va preguntar:

—Jove, ¿quina hora és?

Responent esta:

—Les tres.

Aquella, alçant la mà i amb els dos dits, s'abaixà el llavi i, amostrant-li les dents, li digué:

—¿Com estes?

Les mares quan els xiquets no les creien, els dien per atemoritzar-los;

—¡T'agarrarà la senyora Pinta! (Salvà 1988: 214)

Aquest motiu de la cova de la Pinta recollit per Salvà a Callosa d'en Sarrià té un curiós i evidentíssim paral·lel en la cova de Maria Pinta de Polop de la Marina, i també en la cova de la Uela Pinta de Castelló de la Ribera, on viu «una bruixa que s'emporta els xiquets que no es porten bé, els posa en un perol bullint i se'ls menja» (Borja 2019: 54-55).

25. *La cova del Primo, a Carlet*

Segons Francesc Martínez i Martínez (1929: 172), la cova del Primo, ubicada a la cara occidental de la muntanya de Matamon, a Carlet, conserva un singular tresor, atés que «al cab d'aquella cova es troba el or de la mina».

26. *La cova del pare Moreno, a Moixent*

El mateix Francesc Martínez i Martínez (1929: 103) reporta que el senyor Lluís Cebrian Mezquita li va contar a Moixent: «En la margen del rio o barranco del Bosquet, entre los montes del Castilo y de Santa Ana, aun visitan las gentes con devocion la que llaman “Còva del Pare Moreno”. Segun refiere una popular tradición, siendo aun pequeñuelo el ejemplar hijo de Mogente, en esta cueva quedó triste y sin padres en una horrorosa epidemia, e iba todos los dias a alimentarle una cabra, hasta que el pastor se apercibió de los incomparables viages del animalito.»

27. *La cova de l'Avern*

Al mateix Moixent, Martínez i Martínez (1929: 87) recull una altra llegenda sobre «la còva que porta l'apuntat nom, sita en la partida de Campredó.»⁸ Segons la tradició oral, «allà dins en el fons hi ha tresors [...] no sòls de diners sino de perles y diamants hi havia cofrens i caixes plenes». No obstant això, aquest tresor, com tants altres, té un eficient i perillós guardià:

el mal está en que aquellas riquees les guarda un desaforat home, que ab una pesada maça li destroça'l cab al que atrevit o golos s'acosta; afíg la gent que'l que tinga la sort de matar al guardià, o de enganyarlo y entrar al puesto ahon es troben els cofrens y les caixes del tresor es farà l'amo de tot, desfentse l'engis de la còva. (Martínez 1929: 87)

28. *La sima de Picassent*

Segons el corresponent relat recopilat per Francesc Martínez i Martínez (1929: 78-79), dos lladres roben i maten una persona i la tiren a una sima de Picassent.

⁸ El nom «apuntat» per Francesc és «la cova del *Aver* o *Laber*», però deu tractar-se, evidentment amb tota probabilitat, de la *cova de l'Avern*.

Un dels lladres somnia que el mort se li apareix i li diu: «Criminal!» Decideixen explorar la sima. Entren i troben el cos moribund de la víctima. I l'acaben de tirar, encara més fondo, sima avall. A l'any hi torna el lladre del somni, que escolta: «Lladreeeeee! Assassiííííí!» Aquest lladre, en pocs dies, emmalalteix i mor sense que els metges en puguin aclarir la causa. I es diu que cada any s'hi repeteixen, pels voltants de la sima, crits i laments fantasmagòrics i inquietants.

29. *La cova de les Estaques a la Torre de les Maçanes*

Segons una llegenda enregistrada i transcrita per Eva Llinares Molina a la informant Paula Garcia Coloma,⁹ a la partida Corteset de la Torre de les Maçanes hi ha la cova de les Estaques, on s'amagaven dos cèlebres roders: Pinet i Bou.

30. *La cova dels Canelobres, al Cabeçó d'Or*

Segons la llegenda recollida a Busot (l'Alacantí) per Irene Palomares Fernández, de boca de l'informant Juan Vicente Palomares,¹⁰ a la cova dels Canelobres, situada a la falda septentrional del Cabeçó d'Or, hi havia un tresor amagat, del temps dels moriscos. Aquest tresor, tanmateix, té una maledicció, i és que aquell qui l'agafe morirà prompte.

31. *La cova del Caro*

La llegenda del Caro, que ja podem documentar en Sara Llorens (Borja 2016: 128-129) i en Francesc Martínez i Martínez (1947: 270-272), ofereix una curiosa versió al Mondúver, documentada i recreada literàriament per Víctor G. Labrado (2007: 31-35 i 2013). Segons aquesta versió, el Caro, que originàriament era un pastor, convida el Nostre Senyor a dinar a una cova, i prova d'enganyar-lo cuinant-li un gat en comptes d'un cabrit. Quan el Nostre Senyor descobreix l'engany, el castiga i li diu: «Caro eres i en Caro et convertiràs, i el ramat mai no l'arreglaràs!» D'aquesta manera el pastor va quedar per sempre convertit en Caro (amb cap humà i cos de mussol); i, de més a més, va ser condemnat a intentar reunir novament el seu ramat de cabres. Tanmateix, quan en reuneix set, de cabres, se li'n fugen i ha de tornar a començar, cada volta, eternament.

Conclusions

A la vista dels exemples considerats i referenciats en els apartats anteriors, les conclusions apunten al fet que les coves, en el llegendari valencià, poden assumir narrativament les funcions següents:

a) Són llocs on hi pot haver tresors amagats. Aquest és el cas dels motius llegendaris exposats en els apartats 2 (la cova de la Senyora de les Illes a l'illa del Lango), 3 (la cova de l'Ocre, a l'Albir), 4 (la cova de l'Àguila, a Xodos), 6 (Segària la rica), 7 (la cova de les

⁹ Consultable en la base de dades Anapop: <<http://rondalles.canpop.org/fitxa.php?id=2545>> (data de consulta, juny de 2019).

¹⁰ Consultable en la base de dades Anapop: <<http://rondalles.canpop.org/fitxa.php?id=2303>> (data de consulta, juny de 2019).

Calaveres, a Benidoleig), 10 (la cova del Penyal del Diví, a Sella), 19 (la cova de l'Or, al Benicadell), 25 (la cova del Primo, a Carlet), 27 (la cova de l'Avern, prop de Moixent) i 30 (la cova dels Canelobres, al Cabeçó d'Or).

b) Conjuntament amb els tresors, a les coves hi pot haver diferents tipus de guardians de tresors. Així, per exemple, podem documentar diferents narracions en què: b.1) els tresors són custodiats per princeses encantades (la Senyora de les Illes a l'illa del Lango, en 2; la princesa encantada de la mina d'Ocre, a l'Albir, en 3; o la dona vestida de morisca que fila a l'interior de la cova de Benidoleig, en 7); b.2) hi ha gegants (potser negres, potser amb un maça) custodiant el tresor (el feroç i espantós negre, amb una maça alçada a la mà, com amenaçant de descarregar-la, a la cova de Benidoleig, en 7; el desaforat home que amb una pesada maça destrossa el cap de qui s'hi acosta, a la cova de l'Avern, en 27); b.3) són dracs o serps temibles o monstruoses, les que viuen dins la cova (el drac de la Senyora de les Illes, en 2; la serp de la Mina d'Ocre, en 3; la serp de la cova d'Or, en 19; o la serp de la cova del Lladre, en 15); i b.4) el tresor és custodiat per un bou o un animal salvatge (el bou de la cova de l'Àguila, en 4).

c) Les coves són espais privats i màgics que faciliten diferents tipus de metamorfosis, de manera que els éssers que hi accedeixen, talment els cucs de seda dins dels seus capolls, poden ser transformats i adoptar, per mitjà d'una transformació més o menys màgica i meravellosa, una nova forma de vida. Aquest és el cas de les dones que es tornen bruixes a l'interior de la «caverna qui es diu Biterna» (en 1); la Senyora de les Illes, que es transforma de drac en donzella (en 2); el bou *desencantable* de la cova de l'Àguila (en 4); l'encantada de la cova de l'Ocre, que s'hi transforma inopinadament de princesa en serp i de serp en princesa (en 3); el foraster que es converteix en dimoni amb cavall de foc (en 12); o el pastor que queda convertit en un mussol amb cap humà a la cova del Caro (en 31).

d) En les llegendes que tracten el motiu del bandolerisme les coves són refugi de lladres i roders. Aquesta funció pot ser documentada en relats com el de la cova del Lladre (en 15), les coves de Jaume el Barbut (en 16), la cova del Manco Calderon (en 18), la cova dels lladres d'«El gat del molí i els seus companys» (en 20), la cova de la narració «El perquè d'un adagi castellà» (en 21), o la cova de les Estaques (en 29).

e) Igualment, les coves poden ser refugi i habitatge d'ermitans, pastors, pobres o desvalguts. Aquest és el cas de la cova del pare Pere, al Montgó (en 5), la cova del Miracle del Mocadoret, a Sant Vicent del Raspeig (en 11); la cova del pastor que fuig de la Quarantamaula, a Tibi (en 13); o la cova del Pare Moreno, a Moixent (en 26).

f) Excepcionalment, una cova també pot exercir la funció de presó, com en el cas de la cova d'Ibi on el foraster tanca els xiquets segrestats (en 12).

g) Ben sovint les coves són espais de la por, l'encanteri, el perill i l'amenaça. Aquesta seria la circumstància de la cova dels Plantadets, que fa que qui s'hi refugie acabe penjant-se (en 14), la cova del Lladre, amb la serp que paralitza els qui s'hi apropen (en 15); la cova d'Or, del Benicadell, amb la serp que converteix en vidre tots els qui mira als ulls (en 19); la cova de l'Encant, on s'apareixen llums i se senten sospirs, i on qui entra es perd i no n'ix (en 17); els avencs dels Esquiladers, que poden engolir-se les persones terra endins, de manera que ja no n'ixen mai (en 22); la sima de Picassent, amb crits i laments fantasmagòrics, i el malefici del lladre mort (en 28); la veu del cau i la misteriosa «furgo-murgo» de Bolulla (en 23); o la senyora Pinta, Maria la Pinta i la Uela Pinta, a Callosa d'en Sarrià, Polop i Castelló de la Ribera (en 24).

h) Hi ha, de més a més, coves marineres que són refugi de salvació i supervivència. S'hi poden comptar la cova dels Coloms, la cova de la Dona o la cova del Frare (en 8), i la cova del Llop Marí, al Campello, Tabarca i Xàbia (en 9).

Així, doncs, tot comptat i debatut, les coves són en el llegendari valencià espais tel·lúrics on no solament es refugien animals, roders, lladres desvalguts i ermitans: ans també les pors, les il·lusions i les quimeres de la imaginació —i la condició— humana. Perquè, ben mirat, l'estranya experiència de la vida, en un exercici conceptual no exempt de productivitat, admet perfectament l'al·legoria de la caverna: de manera que el món tot que ens envolta pot ser entés com una extraordinària, misteriosa, luxuriosa, intrigant, perillosa i plaent Biterna —talment la cèlebre caverna de Plató en el llibre VII de *La República*.

Referències bibliogràfiques

BORJA, Joan (2005): *Llegendes del sud*, Picanya, Bullent.

— (2014): *Papers d'etnopoètica*, Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana - Publicacions d'Abadia de Montserrat.

— (2016): *Les llegendes secretes de Sara Llorens*. Llegendes alacantines, Alacant, Universitat d'Alacant.

— (2018): «Bruixes», *Alicante Plaza* (10 d'octubre de 2019), Alacant. <https://alicantepiazza.es/bruixes>

— (2019): «Polop», *Información* (29 de juny de 2019), Alacant, p. 54-55.

ESCOLANO, Gaspar (1611): *Década primera de la historia de la insigne y coronada ciudad y reyno de Valencia*, vol. II, València, Pedro Patricio Mey.

GISBERT, Francesc (2008): *Màgia per a un poble*, Picanya, Bullent.

- GÓMEZ LABRADO, Víctor (2007): *Llegendes valencianes. Criatures mítiques de la tradició oral*, Alzira, Bromera.
- (2103): *El Caro*, Alacant, Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert.
- GONZÀLEZ CATURLA, Joaquim (1985): *Rondalles de l'Alacantí*, Alacant, Institut d'Estudis Juan Gil-Albert.
- GUARDIOLA, Pepa (2016): «La pesquera del Sòl del Barranc i la cova del Llop Marí», dins Joan Borja (coord.), *Rutes de llegenda*, Altea, Aila, p. 215-219.
- MARTÍNEZ LLORENS, N. (1987): *Sella, historia y costumbres*, Sella, Autora Editora.
- MARTÍNEZ I MARTÍNEZ, Francesc (1912): *Còses de la meua tèrra (La Marina). Primera tanda*, València, Manuel Pau. [Hi ha edicions facsímils de 1987 (Altea, Aitana Editorial) i 2012 (Alacant, Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert)]
- (1927): *Folklore valencià. Arreplega de llegendes, tradicions y costums del Reine de Valencia*, València, Societat Valenciana de Publicacions. [Hi ha edició facsímil de 1998 (Altea, Aitana Editorial)]
- (1929): *Llegendari valencià*. [Original editat el 1995 per Josep Maria Baldaquí a Alacant, Institut d'Estudis Juan Gil-Albert]
- (1947): *Còses de la meua tèrra (La Marina). Terça tanda i darrera*, València, Vives Mora. [Hi ha edicions facsímils de 1987 (Altea, Aitana Editorial) i 2012 (Alacant, Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert)]
- ROIG, Jaume (1460): *Espill o Llibre de les dones*. [Citat per l'edició d'Edicions 62, «MOLC», Barcelona, 1978]
- RUIZ DE MATEO, A I J. Mateo (1965): *Leyendas alicantinas*, Alacant, Autor Editor.
- SALVÀ, Adolf (1988): *De la Marina i Muntanya: folklore*, Alacant, Institut d'Estudis Juan Gil-Albert - Ajuntament de Callosa d'en Sarrià. [Edició a cura de Rafael Alemany, a partir d'originals redactats entre 1932 i 1939]
- VALOR, Enric (1976): *Obra literària completa*, vol. II, València, Gorg.

Índex

<i>Presentació</i>	9
Alexandre Bataller Català <i>Llegendes i contalles a l'escola. les coves de les comarques castellonenques com a escenari didàctic</i>	11
Joan Borja i Sanz <i>Coves i llegendes: a propòsit de les cavitats subterrànies en la narrativa popular valenciana</i>	25
Bàrbara Duran Bordoy <i>Paisatges dibuixats per la música: itineraris dels Goigs de Pasqua a Mallorca. quintos i conflicte social</i>	37
Josep V. Font i Ten i Manuel F. Navarro i del Alar <i>Coves i balms en l'imaginari col·lectiu de la Vall d'uijó</i>	51
Josep V. Font i Ten i Manuel F. Navarro i del Alar <i>El crim de Xóvar</i>	61
M. Jesús Francés i Anna Francés <i>Coves com a refugis o com a mites?</i>	71
M. Magdalena Gelabert i Miró <i>Les dones i les coves a les rondalles d'Antoni M. Alcover</i>	77
Víctor Labrado <i>La llegenda del Caro</i>	89

Salvador Rebés Molina	
<i>La serrana de la Vera. Testimonis catalans</i>	99
Josefina Roma i Riu	
<i>Les transformacions del paisatge com amenaça.</i> <i>dels ponts del diable als embassaments</i>	115
Xavier Roviró i Alemany i Carme Rubio i Larramona	
<i>Les baumes de les Guilleries i d'Osona en general,</i> <i>com a refugi al llarg del temps</i>	125
Caterina Valriu	
<i>El tema del tresor amagat als llegendaris mallorquins</i>	141

Aquest llibre *Paisatge i conflicte social: coves, refugis
i trinxeres* es va acabar de maquetar
a l'estudi de TRENCATIMONS
Editors de la Vall d'Uixó
el mes de setembre
del 2019.

Grup d'Estudis Etnopoètics

Societat Catalana de Llengua i Literatura

I.E.C.

